

ARNOLD J. TOYNBEE'NİN TARİH GÖRÜŞÜ

Kubilay AYSEVENER*

20. yüzyılan önemli İngiliz filozoflarından olan Arnold J. Toynbee, özellikle Bergson'dan etkilenmiş ve doğu felsefelerinin de etkisiyle döngüsel bir tarih dizgesi ortaya koymuştur. Onun tarihe ilişkin görüşlerini dört başlık altında ele alıp inceleyebiliriz.

1- Tarih İncelemesinin Alanı :

Toynbee araştırmasına, tarihsel inceleme alanının zaman ve mekan içinde, sürekli tek tek olayların bir betimlemesi ya da birlik olarak insanlığın bir tarihi olmadığı savıyla başlamaktadır. O, bu konudaki vargılarını şöyle sıralamaktadır:

1. Kendi zamanımız ve toplumumuz açısından geriye doğru giderek sınırlarını yaklaşık olarak çizebildiğimiz tarihsel araştırmanın bilinebilir alanları, ulusal devletler ve şehir devletleri gibi herhangi bir siyasal topluluktan daha geniş toplumlardır.¹

2. Bu tür siyasal topluluklar kendi başlarına bağımsız varlıklar değildir. Bunlar bağlı oldukları toplumlardan zamansal olarak daha kısa ömürlüdürler ve bu nedenden ötürü tarihçiler tarafından devletler değil, toplumlar ele alınmalıdır.²

3. İncelenen tek tek toplumların hiçbiri insanlığın bütünü oluşturmaz.³

4. İki toplum arasındaki tarihsel süreklilik, tek bir toplumun tarihindeki çeşitli dönemler arasındaki süreklilikten çok daha azdır.⁴

* Ankara Üniversitesinde Felsefe Arş. Görevlisi.

1 Toynbee, Arnold J. A. Study of History Oxford University Press, Volume I, London 1955 shf. 44-45.

2 a. g. e. shf. 45.

3 a. g. e. shf. 45.

4 a. g. e. shf. 45.

Bu varsayımlarından sonra Toynbee, önemle üzerinde durduğu bazı terimlerin açıklamalarını yapmaya girişmektedir. Bu terimler, **toplum**, **kültür** ve **uygarlık** terimleridir. Toynbee, toplum deyince "insanlar arasındaki toplam ilişkiler ağı"⁵ anlamaktadır. Bundan dolayı, toplumu oluşturan öğeler insanlar değil, insanlar arasındaki ilişkilere, bireylerse, toplumsal yapıdaki ilişkiler ağının odak noktalarıdır. Toynbee'nin kültür'den anladığı şey: "Bir toplumun üyelerinin, açıkca soya çekimden gelen düzenli davranışları dışında kalan içsel ve dışsal davranış düzenlilikleridir."⁶ Uygarlık ise Toynbee'ye göre, "içinde bütün insanlığın, herkesi kapsayan tek bir ailenin üyeleri olarak, tam bir uyum içinde yaşayabilecekleri bir toplum durumunu yaratmak için giriştikleri çaba"⁷dir.

Tarihsel incelemenin alanını toplumlar ve buna bağlı olarak, bütünleşmiş toplumların bir sonucu oldukları için, Uygarlıklar olarak belirleyen Toynbee, Uygarlıkların ortaya çıkışını iki öğeye bağlar:

1. Yaratıcı Azınlık
2. Ne Çok Ne de Az Elverişli Bir Ortam

Bir toplum eğer bu koşullara sahip olursa bir Uygarlık olarak ortaya çıkabilecek demektir. Eğer sahip olamazsa Uygarlık-altı düzeyde kalacaktır. Toynbee, bir Uygarlığın doğuşunun mekanizmasını, yukarıdaki koşullarda, "Meydan Okuma" ve "Tepki"nin bir etkileşimi olarak değerlendirmektedir. Böyle bir ortamın varlığı, topluma bir meydan okuma olur; toplum da içinde barındırdığı yaratıcı azınlığı ile bu meydan okumaya başarılı bir biçimde tepki gösterir ve gereksinmeyi çözer. Bu süreç böylece sürüp gider ve sonunda toplum Uygarlık aşamasına girer.

2- Meydan Okuma ve Tepki :

Yaşayan yaratıkların incelenmesi demek olan tarih düşüncesine, cansız doğa üzerine düşünmek için yaratılan bilimsel düşünce yöntemini uygulamanın bir yanlığı olabileceği endişesini taşıyan Toynbee⁸, insanlararası karşılaşmaların sonuçlarını neden-sonuç işleyişinin örnekleri olarak ele almakla bir yanlığıya düşülebileceğini belirtir. Bir nedenin sonucu kaçınılmaz, değişmez ve önceden tahmin edilebilirdir; ancak Toynbee'ye göre, yaşayan kimselerin biri ya da öbürünün bir çatışma karşısındaki tutumları bir neden değil, bir tepkidir.⁹ Meydan Okuma ve Tepki bir

5 Toynbee, Tarih Bilinci Bateş Yayınları, İstanbul 1978, shf. 172.

6 a. g. e. shf. 45.

7 a. g. e. shf. 46.

8 a. g. e. 1978, shf. 104.

9 a. g. e. shf. 104-105.

olaylar dizisini temsil etmek bakımından neden ve sonuca benzer. Ancak dizinin karakteri aynı değildir. Tepki sonuca benzemez, çünkü önceden belirlenmiş değildir; her durumda aynı olmaz ve dolayısıyla da önceden tahmin edilmesi olanaklı değildir¹⁰.

Toynbee her şeyden önce dindar bir düşündürüdür. Bu nedenden ötürü O, Uygarlıkların yaratılışının nedeni üzerine olan düşüncelerini dinsel bir sembolizm ile ifade eder. Bu sembolleri ise, "Eyüb'ün Kitabı" ve Goethe'nin "Faust"undan seçer. En uygun sembol, ona göre Goethe'nin Faust'udur.¹¹ Toynbee, Uygarlıkların doğuşu üzerine ortaya atılan bilimsel açıklamaların kendisini mitolojiye yönelttiğini söyler.¹² Bu nedenle, insanlar arasındaki ilişkileri, sonuç yaratan nedenler olarak değil de, tepki yaratan meydan okumalar olarak resmedeceğini, Platon'un yolundan gideceğini ve Mitolojinin diline kulak verebilmek için bilimin formüllerinden uzaklaşacağını¹³ belirtir.

Toynbee'ye göre mitolojilerdeki olay örgüleri birer çatışmayı içerirler. Örneğin, Tevrat'ın Tekvin kitabındaki insanın düşüşü öyküsünün olay örgüsü Yahveh ile Yılan arasındaki çatışmaya dayanır; Eyüb'ün kitabının olay örgüsü ise, Goethe'nin Faust'unun olay örgüsüdür.¹⁴ Toynbee, gezegenler sisteminin Güneş ile bir başka yıldız arasındaki yaklaşma sonucu doğduğu kuramını ortaya atan çağdaş Batılı astronomların da bu mit'e ilgi duyduklarını söyler¹⁵ ve "benzeri olmayan bu Tanrısal olayın tarih kadar eski olan mitini daha dün yalanlar gibi görünen modern astronomik genişlik kavramı yarın aynı miti doğrulayabilir: Çünkü boş uzayın genişliği ile yıldızların sayısının görkemliliği bütünüyle orantısızdır; dolayısıyla iki yıldız arasındaki bir karşılaşma akıl almayacak kadar ender bir olay olmalıdır. Böylece, dünyada yaşamın ortaya çıkmasına yolaçtığı varsayılan Güneş ile bir başka yıldız arasındaki yaklaşmanın enderliği ve çabukluğu, karşılaşmanın Tanrı ile Şeytan arasında, sonucun da insanın düşüşü ve kurtuluşu olduğu Tekvin ve İncil'in özünde olduğu gibidir, onları zedelemeyiz"¹⁶, der.

Goethe'nin Faust'unda kötülüğün sembolü olan Mefistofeles, Faust'un kötü güçlerce yenilebileceği ve ruhunu kaybedeceği konusunda Tanrıyla bir iddiaya girer. Tanrı, Mefistofeles'e, yaratıcı eylemin onun meydan okumasıyla yeniden dirilebilmesi için, Faust'u baştan çıkarmasına izin verir. Toynbee'ye göre, "Tanrı'nın yapıtları

10 a. g. e. shf. 105.

11 Toynbee - 1955, shf. 274.

12 Toynbee, Arnold J. Medeniyet Yargılanıyor, Çev. Ufuk Uyan, İstanbul 1988, shf. 15.

13 Toynbee, 1955, shf. 271.

14 a. g. e. shf. 271-272,

15 a. g. e. shf. 272.

16 Toynbee, 1978 shf. 107.

mükemmeldir ve bunun sınanması için açık kapı bırakılmamıştır. Eğer Mefistofeles Tanrı'nın huzurunda en seçkin yaratıklarından birini baştan çıkarma konusunda kendisine fırsat verilmesini istemeseydi bu kördüğüm beki de hiç çözülmeyecekti. Tanrı bu meydan okumayı kabullenir ve böylece yaratma eylemi bir adım daha ileriye götürülmüş olur.¹⁷ Burada ortaya çıkan iki kişilik arasındaki meydan okuma ve tepki etkileşimidir. Ancak mükemmel bir varlık olan Tanrı'nın, yaratıcı eylemin canlandırılmasına olanak tanıyarak kendi kendini sınaması düşüncesi, mantıksal olarak bir çelişmeyi içermektedir. Böyle bir şey ancak mitolojide olursa makul karşılanabilir ki, Toynbee'nin düşünceleri için mitoloji, mantıktan daha elverişlidir. "Çünkü önerme mantık terimlerine çevrildiği zaman ortaya çıkan çelişkiler mitolojik imgelerde güçlük yaratmaz. Mantıkta Tanrının evreni kusursuzsa, dışında bir şeytan bulunmaz. Şeytan varsa, sırf onun bu varoluşu yüzünden, gelip bozduğu kusursuzluk da başından beri zaten eksik olmalıdır"¹⁸, diyen Toynbee, mantık çerçevesi içinde çözülemeyen bu çelişkiyi, her şeye gücü yeten Tanrı'yı öven, ancak Onun da iki önemli sınırlamaya bağımlı olduğunu kabul eden şair ve peygamberlerin imgelerinde sezgisel bir biçimde aşıldığını belirtir.

Bu sınırlamalardan ilki, yaratmış olduğu şeyin kusursuzluğu yüzünden Tanrı'nın daha fazla yaratıcı etkinliğe fırsat bulamamasıdır. İkincisi ise, yeni yaratmalar fırsatı dışarıdan kendisine sunulduğunda, onun bu fırsatı kabul etmek zorunda olmasıdır. Şeytan ona meydan okuduğunda, bu meydan okumaya tepki vermemezlik edemez.¹⁹ Böylece Tanrı, mantıksal bir çerçeve içinde her şeye gücü yeten değilse de, mitolojik bir çerçeve içinde bu olanaklı olabilmektedir²⁰.

Toynbee daha sonra bu düşüncelerini, Çin Felsefesinden ödünç aldığı Yin ve Yang terimleriyle geliştirir. Mitolojik öykü bir Yin durumuyla başlar; her şey kusursuz bir uyum içindedir. Yin'in kusursuzluğu onun Yang'a geçmeye hazır olduğunun belirtisidir. Yin'den Yang'a geçiş için, Tanrının evrenine Şeytanın müdahalesi gerekmektedir. Bu etkin eylem yoluyla Yin'den Yang'a geçilir. Böyle bir eylem Tanrı'ya kendi yaratma etkinliğini sürdürmesi fırsatını verir. Ancak bu ilerlemenin bir bedeli vardır ve bu bedeli ödeyen Tanrı değil, Tanrı'nın yarattığı insandır.²¹ Birinci aşamada etkin eylem nasıl ki evreni sarsıp Yin'den Yang'a geçirdiyse, ikinci aşamada, Tanrı istencinin aracı olan insanın boyun eğme eylemi de Evrenin ritmini tersine çevirir.

17 Toynbee, 1988 shf. 15-16.

18 Toynbee, 1978 shf. 109.

19 a. g. e. shf. 109.

20 a. g. e. shf. 109.

21 a. g. e. shf. 115.

22 Toynbee, 1955 shf. 284.

23 Toynbee, 1978 shf. 117.

Uyumsuzluktan uyuma, Yang'dan Yin'e geçişi sağlar.²² Kozmik ritm tam bir dönüş yaparak Yin'den Yang'a ve Yang'dan Yin'e geçmiştir; ancak ikinci Yin birinciden, "ilkbaharın sonbahardan ayrılması gibi ayrılır."²³

Böylece Toynbee, Meydan Okuma ve Tepki'nin doğasını mitolojinin yardımıyla göstermiş olmaktadır. Bununla cansız birtakım güçlerin işlevlerini ele alırken haklı olarak kendisine dayandığımız, doğanın tekdüzeliği koyutuna dayanmak gerekmediğini; çünkü, insanlar sözkonusu olduğunda karşılıklı etkileşmenin sonucunu önceden tahmin etmenin olanaklı olmadığını belirtmektedir. Bu düşünce doğrultusunda Toynbee, "Meydan Okuma ve Tepki, değişmezlik ve bundan dolayı da, önceden tahmin edilebilir neden-etki bağıntısına uygunluk göstermezler"²⁴, demektir.

3- Büyüme ve Yokolma :

Toynbee, Uygarlıkların büyümelerinin ölçütünü belirlemeye çalışırken yine mitolojiyi yardıma çağırmakta ve bu kez Aeskhiolos'un Prometheus mitinin Uygarlıkların büyümesi konusunda bir ipucu oluşturabileceğini söylemektedir.²⁵ Bu mitte Zeus, kendisine meydan okuyan Prometheus'a karşı savaşı kaybeder. Eyüb'ün ya da Faust'un Tanrılarının tersine, Zeus çevresini olduğu gibi korumak ister ve yeni bir yaratma eylemi fırsatını değerlendirmez. Bundan ötürü de, Prometheus'un onu sınamaya yönelik meydan okuması, Zeus'un intikam dolu bir saldırıya geçmesine neden olur. Ancak Zeus'un bu eylemi kendi yenilgisini hazırlamış olur. Prometheus ise, acı çektiği halde, zaferi kazanma yolundadır.²⁶

Bir önceki kısımda belirli düzeyde (ne çok sert ne çok zayıf) bir meydan okumanın yaratıcı tepkilere yolaçtığına değinilmişti. Toynbee, bu türden bir meydan okumanın karşısındakileri tek bir başarılı tepkiye yöneltmekle kalmayıp aynı zamanda, bir adım daha attırarak hıza da ulaşmalarını sağladığını söyler. Ona göre, büyümenin gizi de burada yatmaktadır.²⁷ Böylece bir sorunun çözümünden yeni sorunların ortaya çıkışına, durgunluktan yinelenen devinime, Yin'den Yang'a geçilir. Doğumu büyüme izleyecekse, çalkantıdan dengenin yeniden kurulmasına giden tek, bitimli devinim yeterli olmaz. Devinimin yinelenen ve sürekli bir ritm haline gelebilmesi için meydan okumalarla karşılaşanların bunlara tepkiler gösterebilmeleri ve bitimsiz bir ilerleme durumuna girmeleri gerekmektedir.²⁸

Bu sürekli yinelenen büyüme ritminde herhangi bir yön ya da amaç olduğu söylenebilir mi? Toynbee'ye göre, teleolojik bir formül, sürekli akış içerisinde her-

24 Toynbee, Arnold J. *Change and Habit* Oxford University Press, London 1966 shf. 7

25 Toynbe, 1978 shf. 147.

26 a. g. e. shf. 147.

27 a. g. e. shf. 149.

28 a. g. e. shf. 149.

hangi bir terimi dile getirmeye yeterli olabilir, ancak dizinin toplamına uygulanması yanıltıcı olur. Büyümenin sürekliliği mekana ilişkin değil, toplamsaldır. Yön sözkonusu olduğu sürece, meydan okumalara karşı tepkiler dizisiyle oluşan devinim çizgisi son derece zikzaklı bir yol izleyebilir. Ancak bunun fazlaca sembolik bir önemi yoktur. Burada katedilen yol Toynbee'ye göre, büyüme sürecinde olan birey ya da toplum için, gerek dışa dönük bir çevreye egemen olma yeteneğinin ya da içe dönük bir kendini belirleme ya da kendini dile getirme yeteneğinin ilerleyen, birikimsel artışı olarak kavranılmalıdır.²⁹ Toynbee'ye göre, Uygarlığın büyümesi toplumun coğrafi olarak genişlemesi anlamına gelmez³⁰; aynı zamanda bu büyüme yalnızca teknik ilerleme demek de değildir.³¹ Bunlar büyümenin işaretleri değildir. Büyüme, Uygarlığın eylem alanında dış çevreden içeriye, kendi kendini değiştirmesi ve belirlemesi anlamındadır. "...Diğer bir deyişle, büyümenin dayanağı kendi kendini belirlemeye doğru bir ilerlemedir; ve kendi kendini belirlemeye doğru bir ilerleme ise, Uygarlığın kendini betimlemesinin basit bir ifadesidir."³²

Toynbee'nin büyüme üzerine olan bu tasarımı Hegel ve Marx'ın tasarımlarına benzer. Hegel ve Marx, her ikisi de, toplumun amacını insanın dış belirlenimlerinin olmadığı dönemdeki özgürlük olarak düşünürler; bu dönem, insanın kendi doğası içindeki güçlerce, kendi dünyasını yine kendi kendini düşünerek belirlediği dönemdir.³³ (Hegel için Mutlak Yasa - Marx için Doğal Evrim)

Toynbee'ye göre, büyümenin ölçütü kendi kendini belirlemekse ve kendi kendini belirlemek kendini dile getirmek demekse, Uygarlıkların giderek kendilerini nasıl dile getirdikleri incelendiğinde, onların gerçek büyüme süreçleri de analiz edilmiş olur.³⁴ Örneğin: Yunan Uygarlığı kendini estetik, Hint Uygarlığı dinsel, Batı Uygarlığı ise bilimsel mekanist bir biçimde kendilerini dile getirmişlerdir.³⁵ Toynbee, Bergson'un toplumların ileriye doğru sıçramalarındaki en önemli etmenin tek bir insan olduğu ve tek bir insanın toplumu sarsarak "**yaşamsal atılım**"ı (elan vital) sağladığı düşüncesini de benimseyerek tarihi yapanların insan toplumları değil, insan bireyleri olduğu inancını taşır. Ona göre, içinde doğdukları toplumların büyümesini sağlayan bireyler insan-üstüdürler.³⁶ Yaratıcı kişilik, toplumun diğer bireylerini kendi görüşleri doğrultusunda değiştirmek arzusu duyar. Böyle bir deha, İsa, Buda,

29 Toynbee, 1955 shf. 150.

30 a. g. e. shf. 128.

31 a. g. e. shf. 173.

32 a. g. e. shf. 208.

33 Cairns, Grace, *Philosophies of History*, New York 1962.

34 Toynbee, 1978 shf. 152.

35 Toynbee, 1955 shf. 128-390.

36 Toynbee, 1978 shf. 153.

Lenin ya da Gandi gibi, kaçınılmaz bir biçimde toplumsal çatışmaya, toplumun onun yaratıcı enerjisinin bozduğu dengeli yeniden kurma çabasına yolaçar. Buradaki değişim ve bütünleşme eylemi sürekliliğini koruyabilirse, büyüme gerçek bir büyüme olacaktır.³⁷ Ancak yaratıcı kişilik toplumu ardısıra sürüklemeyi başaramazsa ne olacaktır? İşte o zaman, Toynbee'ye göre, o toplum için yıkım süreci başlamış olacaktır.

Büyüme süreci ile çözümlenip yıkılma süreci arasındaki en önemli ayrım, büyüme aşamasındaki Uygarlığın durmadan yinelenen meydan okumalara başarılı olarak tepki göstermesi, yıkılma aşamasında ise, belirli bir meydan okumaya başarılı bir tepki göstermeyi becerememesidir. Ne kadar tepki gösterse de hep başarısızlığa uğrar. Büyüme aşamasında meydan okumalar ve tepkiler hep başka başkadır; yıkılma aşamasında ise, başarılı tepki verilemediği için, meydan okuma değişmez, ancak tepkiler değişir.

Toynbee Uygarlıkların yıkılışını üç nedene bağlar. Bunlar:

- 1- Azınlığın yaratıcı gücünün tükenmesi
- 2- Çoğunluğun taklit yeteneklerinin durması
- 3- Toplumsal bütünlüğün kaybolmasıdır.³⁸

"... Bir Uygarlığın büyümesi bir çöküntüyle kesintiye uğrayınca, yaratıcı olabilecek azınlık donup katılaşıp egemen azınlık olup, kendini yinelenmekten hiç vazgeçmeyen bir yanıtsız meydan okumanın her saldırısında aynı etkisiz jesti yapmaya başlayınca, yenilgi tragedyasının böyle tekdüze bir biçimde kutlanması çökmüş Uygarlığın toplumsal sahnesinde oynanan tek oyun olarak kalmaz. Uygarlığın çözülmesi sırasında değişik olay örgüleriyle iki ayrı oyun aynı anda ve yanyana oynanmaktadır. Bir yandan değişmez bir egemen azınlık durmadan kendi yenilgisinin provasını yaparken, bir yandan da yeni meydan okumalar, yeni kazanılmış azınlıklardan yeni yaratıcı yanıtlar almakta ve bu yaratıcı azınlıklar her seferinde durumun gereğini yerine getirerek yaratıcı güçlerini ilan etmektedirler. Meydan okuma ve tepki dramı oynanmaya devam eder, ancak yeni bir ortamda ve yeni oyuncular tarafından. Bu değişmez toplumsal güçler burcu içinde yaratıcı kişiler, artık önderlikten uzaklaştırılmış bulunan ve bir zamanlar önderlerin ardından giden kitlelerin arasından doğar ve işe başlarlar. Ancak yaratıcı azınlığın yükselişi ve taklit süreci

38 Sarokin, A. Pitirim, *Bir Bunalım Çağında Toplum Felsefeleri*, Çev. Mete Tunçay, Ankara 1972 shf. 59.

39 Toynbee, I 978 shf. 249.

37 a.g.e., shf. 153.

toplumun bütünü içinde gerçekleşecek yerde, şimdi tek bir toplumsal sınıfın sınırları içinde hapsolmuş durumdadır. Olay örgüsünün özü pek fazla değişmemiş; ancak roller yeniden dağıtılmış, oyunun sonunda beklenmedik bir şey olmuştur...."³⁹ Ancak her şey boşunadır. Biçim değiştirmenin dışında, bütün çaba ve kurtarıcılar parçalanmayı engelleyemezler. Belki Uygarlık bir süre için (yüzyıllar ya da bin yıllar boyunca) taşlaşabilir ancak sonunda yine yıkılma durumuyla yüzyüze gelir. Toynbee'ye göre, biçim değiştirmenin en verimli yolu erek ve değerleri duyum ötesi Tanrı Krallığına aktarmaktır. Bu parçalanmayı önlemez, ancak, yeni bir Uygarlığın ortaya çıkmasında işe yarayabilir; böylelikle de, "İnsan Kentinin Tanrı Kentine yükselmesi" yolundaki ezeli süreç içinde ileri bir adım atılmış olur.⁴⁰

Sorokin'e göre, Toynbee'nin belirlediği bütün insanlık tarihi ya da toptan Uygarlık süreci bir yaratıcı **Theodise**'ye dönmektedir.⁴¹ Böylelikle Uygarlık, Alt-Uygarlıktan Uygarlığa, Uygarlıktan da Tanrı Krallığının biçim değiştirmiş Üst-Uygarlığına ulaşmaktadır.

4- Tarih Kendini Yineler mi?

Tarihsel süreç içinde İnsan Tanrı Kentine yükselmek için attığı ileriye doğru bir adımın olanaklılığı, ilk bakışta tarihin kendini yinelediği düşüncesini olanaksız gibi kılıyorsa da, Toynbee çalışmalarında bu iki kavramı (ilerleme ve döngüsellik) uzlaştırmaya çalışır. O, "**Civilization on Trial**" (Yargılanan Uygarlık) adlı kitabında, insan yaşamına belirlenimci bir bakışla bakmadığını; yaşamla birlikte umudun da olduğunu ve Tanrının yardımıyla insanın kendi yazgısını kendisinin çizeceğine inandığını belirtir⁴² ve evrenin genel bir görüntüsü olarak tarihte, yinelenen ve önceden belirlenebilen olayların olup olmadığını kendisine sorar.⁴³

Toynbee'ye göre, bu türden olaylar vardır ve bu olayların kimileri insan ilişkilerini az çok etkilediği gibi kimileri derinden etkileyebilir. Örneğin, Samanyolunun dışında kalan nebulalar insan ilişkilerini doğrudan doğruya etkilemezler. Ancak insanın fiziksel çevresindeki döngüsel hareketler, (Dünyanın kendi ve Güneş çevresindeki hareketi) bu ilişkileri doğrudan doğruya etkilerler. Öyleki, gece ve gündüz döngüsü insanın yaptığı bütün işleri belirlemekte; mevsim döngüsü ise, yiyecekleri belirleyerek yaşamı yönlendirmektedir. Bununla birlikte, insan, öteki hayvanlarda olmayan düşünme yeteneği ile bu fiziksel döngülerin etkisinden sınırlarak özgürlüğünü kazanabilir.⁴⁴

40 Sorokin, shf. 113.

41 a.g.e., shf. 113.

42 Toynbee, Arnold J., *Civilization on Trial*, London 1953 shf. 30.

43 a.g.e., shf. 31.

44 a.g.e., shf. 31-32.

Toynbee daha sonra sorusunu genişleterek, saban sürmenin ve işe gitmenin fiziksel çevreye bağlı yinelenen döngüsel hareketler olması gibi, Amerikan iç savaşını örnek vererek, bu savaşın temsil ettiği tarihin de yinelenen bir olay olup olmadığını kendisine sorar. İç savaş eşsiz bir olay mıydı? Yoksa tarihin kendini yinelediği bir dizi olaylardan yalnızca birisi mi?⁴⁵ Toynbee kendi görüşünün sonucusuna yatkın olduğunu belirtmektedir. Ona göre, Çağdaş Batı Dünyasında bazı federal birliklerin kurulmasında ve sanayileşme hareketlerinde, tarihin, kendisini değişik ülkelerde benzer ortaya çıkışlarla yinelediğini görmek olanaklıdır. Bu yinelenme insanın kendi yazgısını kendisinin çizdiği alanlarda iyice belirgin iken, insanın fiziksel çevresinin döngüsel devinimlerine bağlı olduğu alanlarda biraz daha azdır.⁴⁶

Toynbee bugün erişilen bilgi düzeyi ile tarihsel alana bakıldığında, tarihin kendisini yirmi kez yinelediğini, Batı Uygarlığının dışında, uygarlık denilen insan toplumu temsilcilerinin hepsinin ölü ya da ölmek üzere olduğunu; üstelik, bu ölü ya da ölmek üzere olan Uygarlıkların tarihlerinin derinliğine incelenip, birbirleriyle karşılaştırıldıklarında çözülme, gerileme ve yıkılmalarında yinelenen durumların varlığının duyumsandığını belirtir.⁴⁷

"Akıl mı bizi köşeye kısıtlayıp yıldızların döngüsel hareketinin aynı zamanda insanlık tarihinin de hareket biçimi olduğuna inanmaya zorluyor? Seçip, aydınlığa çıkarırken hafif bir zihinsel zevk duyduğumuz Yin ve Yang, Meydan Okumaya Tepki, son çözümlemede nedir? Elbette insanlık tarihinin ağını ören güçlerin hareketinde salt bir yinelenme ögesi bulunabilir; bu olgu karşımıza dikiliyor. Ancak zaman tezgahının sürekli, bir ileri bir geri gidip gelen mekiğinin işlediği nakış, aynı zamanda bir sona doğru her an katedilen bir ilerlemedir, mekiğin kendi hareketi gibi sonsuz bir yinelenme değildir bu ilerleme. Herhangi bir verili durumda Yin'den Yang'a geçiş, yinelemlili bir hareketin yinelenmesidir; ancak yepyeni, kendiliğinden ve tek bir yaratılış eyleminin zorunlu koşulu olduğundan, bu boşuna kof bir yinelenme değildir. Bunun gibi, daha sonra gene bir meydan okumayı teşvik eden bir meydan okumanın tepkisi ve bunun teşviki hiç kuşkusuz döngüsel bir hareket hazırlar. Ancak toplumsal büyümede Prometheus'unki gibi bir atılımı salıveren tepki işte tam bu çeşitten (kendisinden sonraki için döngüsel bir hareket başlatan) bir tepkidir."⁴⁸

Bu görüşleri doğrultusunda Toynbee, dikkat edilecek noktanın parçaların hareketleriyle bütünün hareketlerinin birbirlerine karıştırmamak, araçlarla amaçların

45 Toynbee, 1953 sh.. 33-34.

46 a.g.e., shf. 38-40.

47 a.g.e., shf. 41.

48 Toynbee, 1978 shf. 173.

doğasını iyice ayırdetmek olduğunu belirtiyor. Ona göre, aracın amaçla aynı doğada olmasını emreden ya da bütünüün parçası gibi hareketini gerektiren, önceden koyulmuş bir uyum yasası yoktur. Toynbee, döngüsellüğün doğası üzerine görüşünü, döngüsel felsefe dizgesinin vazgeçilmez tekerlek benzetmesi ile örneklendirir. "... Tekerliğin kendi dingiline bağlı hareketi açıkca, yinelemlidir; ancak tekerlek yalnızca bir taşıtın bir parçası olsun diye yapılmış ve bu dingile yerleştirilmiştir; ancak taşıtın yalnızca tekerleğin dingil çevresinde dönmesiyle olan hareketi onu, atlı karınca gibi döngüsel bir hareket biçimine zorlamaz. Bir hareket aracı olarak tekerlek taşıtın zorunlu bir parçasıdır, ancak taşıtın hangi yöne gideceğini o belirleyemez. Yol, dizginler ve direksiyona bağlıdır. Tekerlek ile taşıtın arasındaki ilişkiyi yöneten bir yasa varsa, elbette bu bir özdeşlik yasası değil, karşıtlık yasasıdır. İşte bu yasaya göre tekerliğin yinelemlili hareketi taşıtın yinelemlili olmayan hareketini doğurur.⁴⁹ Bu da demektir ki, Toynbee'ye göre, düzenli aralarla yinelenen hareketi Uygarlıklar sürecinin çözümlenmesinde bulmak, hiçbir biçimde, sürecin onu destekleyen yardımcı hareketlerle aynı döngüsel düzende işlediğini göstermez. Tersine bu düzenli aralarla meydana gelen yardımcı hareketlerden mantıksal bir çıkarsama yapıldığında daha çok kendilerinin işleyişi tekdüze olsa da sırtlarında taşıdıkları ana hareketin değişken olduğu ortaya çıkar ki bu da, ana hareketin döngüsel değil, ilerleyen bir hareket olduğunu gösterir.⁵⁰ Bir başka deyişle, tarihin yinelenmesi Tanrı ve insanın kendi yazgılarının mahkumu olduklarının bir işareti değildir.⁵¹

Sonuç:

18. ve 19. yüzyıl bilimde, felsefede ve toplumda çizgisel bir ilerleyişin kesinlikle benimsendiği bir dönemdi. Bu nedenden ötürü, o dönemin düşünürleri, bilimdeki ve toplumdaki ilerlemenin yasalarını ortaya çıkarmayı kendilerine amaç edinmişlerdi. Öyleki, çoğu düşünürler bu ilerleyişin sonul bir hedefini bile belirlemeye çalışmışlardı. Örneğin Kant, ahlakın yetkinleştirilmesinde; Herder, Humanite'nin gerçekleştirilmesinde; Comte, pozitif aşamaya girilmesinde; Marx, sosyalizmin kurulmasında bu hedefe ulaşılacağını belirtmişlerdir. Bu bir anlamda tarihsel sürecin belirli çağlara bölünerek gelişim aşamalarının (eski, orta, yeni gibi) saptınmak istenmesine ve bir de, teknik yeniliklerin bir sonucu olarak, ilerlemekte olmanın verdiği güvene bağlanabilir.

Ancak ilerleme düşüncesi ve dolayısıyla tarihsel sürecin eski, orta, yeni gibi çağlara bölünmesi, Batılı tarih düşünürlerinin, genelde, tarihsel süreci hep Batı

49 a.g.e., shf. 173.

50 Toynbee, 1978 shf. 175.

51 Toynbee, 1953 shf. 38.

kültürünün gelişimi açısından değerlendirmiş olmaları, diğer kültürleri gözardı ederek onları bağımsız birer Uygarlık olarak görememiş olmalarından kaynaklanmaktadır. İşte Toynbee, Batı kültürünün bu ayrıcalığına karşı çıkararak Uygarlıkları tarihsel sürecin bağımsız birer birimi olarak ele almış, her Uygarlığın kendi içinde, ortaya çıkış ve yokoluşunu araştırarak, bu ortaya çıkış ve yokoluşu ilerleme ve gerilemeyi de içine alan bir döngüsel harekete benzetmiştir.

Bilimsel çabanın bir uzantısı olarak, 19. yüzyıldaki teknik yeniliklerin ve onların sağladığı refahın bilime olan güveni arttırması, insana ve topluma ilişkin bilgi arayışı içinde olanları, ilerleme ve gelişme kavramlarının büyümesine kaptırılmış ve onların bu kavramları konularına uygulamaları çabasına girişmelerin yolaçarak, tarihsel süreç içinde ilerlemenin olduğu kadar duraksamaların, geriye gitmelerin hatta çöküp yokolmaların da olabildiğini gözden kaçurmalarına neden olmuştur. Böyle bir yanılgı, toplumsal olayların yapısı üzerine olan bilimsel kuramları yetersiz kılmış ve bilimsel açıklamalara olan güveni sarımsmıştır. Bunun için Toynbee, Uygarlıkların doğuşu üzerine olan bilimsel açıklamaların (İrkçi ve Çevreci kuramların) yetersizliğinin kendisini mitolojiye yönelttiğini belirtir.⁵² Bilimin zorunlu nedensel yasalarının toplumsal olayları açıklamaya elverişli olmaması Toynbee'yi bilimsel formüllerden uzaklaştırmış ve mitolojiye yöneltmiştir. Mitolojide ne vardır? Toynbee'ye göre, mitolojide bir **çatışma** vardır. Kaldı ki, 20. yüzyılın astronomik bulguları bile gezegenlerin oluşumunu, milyarda bir olabilecek bir olay olan, iki yıldızın çarpışmasına bağlanmaktadır. Öyleyse bilimsel açıklamalarının olanaklılığının mitolojik açıklamanın olanaklılığından pek bir farkı yok gibidir. Üstelik mitoloji, bilime göre, toplumsal bir olayı açıklamak için daha elverişlidir. Çünkü mantıksal bir çelişki ancak mitolojik bir olay örgüsünde yadrganmaz.

Toynbee'nin mitolojiyi benimsemiş olması aslında onun, tarihsel olay örgüsünün yazgısal olduğunu kabul etmesinden kaynaklanmaktadır. Yazgısallık mitolojik olay örgüsünün genel karakteridir. Tarihin yazgısal olmasını kabul etmek demek, tarihsel olayların, kozmik ya da Tanrısal güçlerce belirlendiğini de kabul etmek anlamına gelmektedir. Yazgısallığı ortaya çıkarabilmenin tek yolu ise sezgidir. Sezgi bize, Uygarlıkların ya da kültürlerin kendilerini açığa vurmalarını sağlar.

Böyle bir yaklaşım, tarihin ilerleyen bir süreç olduğu düşüncesine ve tarihte nedensel ilişkiler aramak düşüncesine bir karşı çıkıştır. Bu tutum bir bilim olarak tarihin yadsınmasını da gerektirir ki, Toynbee de bu görüşleri doğrultusunda, tarihte nedensel yasalar aramanın olanaksızlığına değinerek bir bilim olarak tarihi yadsır.

52 Toynbee, 1988 shf. 15.

Sorokin'e göre, 20. yüzyıl, çizgisel tarih anlayışının gerileme dönemidir. Çünkü bu dönemde, toplum ve insan bilimi disiplinleri alanında özgün bir kuram ortaya konamamıştır. Bu yüzyılın çizgisel kuramlarının hepsi Hegel'ci, Comte'cu ya da Marx'çı ilerleme-evrim anlayışlarının minik çeşitlemelerinden başka bir şey olmamışlardır.⁵³ Öte yandan büyük bunalım dönemi olan 20. yüzyılın hemen bütün anlamlı tarih felsefeleri, tarih sürecinin ilerleyen çizgisel yorumlarını yadsımakta ya döngüsel, eskatolojik ya da mesihci bir biçime bürünmektedirler.⁵⁴

Bununla birlikte Toynbee, toplumun kendi kendini belirlemesi anlamında ilerlemenin olanaklılığına işaret eder. Bu ilerleme, her yeni kültürün kendinden önceki kültürün mirasını devralması ve bu mirasa daha sonra katkıda bulunmasıyla gerçekleşir. Ne var ki Toynbee, ileriye doğru bir adımı, daha sonra, İnsan Kentinin Tanrı Kentine yükselmesi yolunda ezeli bir süreç olarak değerlendirir ki, bu anlamıyla onun tarih felsefesi, Sorokin'in de belirttiği gibi eskatolojik bir yapıya bürünür.

---

53 Sorokin, 1972 shf. 19.

54 a.g.e., shf. 19.